

**Нұржан Болатұлы¹ , Данагүл Көпежанова² ,
Тенгеш Каленова³ , Гаухар Абдрахманова⁴ **

¹Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің докторанты,
әлеуметтік ғылымдар магистрі,

e-mail: bolatuly_n_4@enu.kz

²*Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ-нің қауымдастырылған профессоры, PhD, e-mail: kopezhanova_dye@enu.kz

³Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ-нің қауымдастырылған профессоры,
тарих ғылымдарының кандидаты,

e-mail: kalenova_ts@enu.kz

⁴Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ-нің қауымдастырылған профессоры, тарих ғылымдарының кандидаты,

e-mail: abdrakhmanova_gs@enu.kz

(Астана, Қазақстан)

ҚАЗАҚСТАННЫҢ ЭТНОМӘДЕНИ МҰРАСЫН САҚТАУ САЛАСЫНДАҒЫ МЕМЛЕКЕТТІК САЯСАТ: ҚАЗІРГІ ҮРДІСТЕР МЕН БАСЫМДЫҚТАР

Андатпа. Қазақстанда этномәдени мұраны қорғауға бағытталған институционалдық тетіктер айтарлықтай жаңартылғанымен, өңірлік деңгейде іске асыру тәжірибесінде айқын теңгерімсіздіктер сақталуда. Осыған орай, бұл мақала мемлекеттік мәдени саясаттың құқықтық емес, тікелей қолданбалы өлшемдеріне – инфрақұрылымдық теңсіздіктерді жоюға, цифрлық шешімдерді енгізуге және жергілікті қауымдастықтарды тартуға басымдық береді. Авторлар аталған салада мемлекеттік саясаттың тиімділігін бағалайтын жаңа индикаторлық матрица ұсына отырып, сала сарапшыларымен жүргізілген сұхбаттарға негізделген эмпирикалық деректерді талдайды. Нәтижесінде, қатаң орталықтандырылған басқарудан қоғамдық қатысуға көшу арқылы этномәдени мұраны сақтау жүйесінің орнықты дамуын қамтамасыз ететін нақты механизмдер негізделген. Сонымен қатар, зерттеу барысында аймақтық мәдени кластерлер құру және «Мәдени паспорт» жүйесін енгізу сияқты инновациялық шешімдер ұсынылды. Бұл шаралар тек тарихи жәдігерлерді сақтап қана қоймай, цифрлық мұраны креативті экономикада пайдалануға бағытталған. Ұсынылған нәтижеге бағдарланған модель Қазақстанның мәдени саясатын халықаралық стандарттарға жакындатып, басқаруды децентрализациялауға нақты негіз қалыптастырады.

Түйін сөздер: этномәдени мұра, мемлекеттік мәдени саясат, қолданбалы талдау, өңірлік теңсіздік, цифрлық трансформация, қоғамдық қатысу индикаторлары.

**Нұржан Болатұлы, Данагүл Көпежанова,
Тенгеш Каленова, Гаухар Абдрахманова
ГОСУДАРСТВЕННАЯ ПОЛИТИКА ПО СОХРАНЕНИЮ ЭТНОКУЛЬ-
ТУРНОГО НАСЛЕДИЯ КАЗАХСТАНА: СОВРЕМЕННЫЕ ТЕНДЕНЦИИ И
ПРИОРИТЕТЫ**

Аннотация. Несмотря на масштабное обновление институциональных механизмов защиты этнокультурного наследия в Казахстане, на региональном уровне сохраняются острые диспропорции в их практической реализации. Данная статья фокусируется на прикладном измерении государственной культурной политики: преодолении инфраструктурного неравенства, эффектах цифровизации и реальном вовлечении местных сообществ. Опираясь на новую авторскую индикаторную матрицу оценки эффективности и данные глубинных экспертных интервью, авторы выявляют системные пробелы действующей модели. В результате обоснованы конкретные механизмы перехода от жесткой централизации к модели устойчивого развития, базирующейся на принципах общественного участия. Кроме того, в ходе исследования предложены инновационные решения, такие как создание региональных культурных кластеров и внедрение системы «Культурный паспорт». Эти меры направлены не только на консервацию исторических артефактов, но и на использование цифрового наследия в креативной экономике. Предложенная модель, ориентированная на конкретный результат, приближает культурную политику Казахстана к международным стандартам и закладывает прочный фундамент для децентрализации управления.

Ключевые слова: этнокультурное наследие, государственная культурная политика, прикладной анализ, региональное неравенство, цифровая трансформация, индикаторы общественного участия.

Nurzhan Bolatuly , Danagul Kopezhanova,

Tengesh Kalenova , Gaukhar Abdrakhmanova

STATE POLICY IN THE PRESERVATION OF KAZAKHSTAN'S

ETHNOCULTURAL HERITAGE: CURRENT TRENDS AND PRIORITIES

Abstract. While Kazakhstan has significantly updated its institutional frameworks for protecting ethnocultural heritage, stark regional imbalances persist in their practical implementation. This article shifts the focus toward the applied dimensions of state cultural policy, specifically addressing infrastructure disparities, the actual impacts of digitalization, and the engagement of local communities. Utilizing a newly developed indicator matrix for evaluating policy effectiveness, alongside empirical data from in-depth expert interviews, the authors identify systemic gaps within the current framework. The findings substantiate targeted, actionable mechanisms for transitioning from a strictly centralized management approach to a sustainable, community-driven heritage conservation model. Furthermore, the study proposes innovative solutions, such as the establishment of regional cultural clusters and the implementation of a "Cultural Passport" system. These measures are designed not only to preserve historical artifacts but also to utilize digital heritage within the creative economy. The proposed result-oriented model aligns Kazakhstan's cultural policy with international standards and establishes a solid foundation for the decentralization of governance.

Keywords: ethnocultural heritage, state cultural policy, applied analysis, regional disparity, digital transformation, public participation indicators.

Кіріспе

Мәдени саясаттың қазіргі парадигмасында күрделі қайшылық байқалады: бір жағынан, Қазақстанда ұлттық мұраны қорғаудың ауқымды нормативтік-құқықтық базасы жасақталған, екінші жағынан – бұл институционалдық

тетіктерді аймақтық деңгейде іске асыруда айтарлықтай теңгерімсіздіктер сақталуда. Халықаралық тәжірибеде этномәдени мұраны басқару тек орталықтандырылған әкімшілік ресурстарға ғана емес, жергілікті қауымдастықтардың белсенділігіне тікелей тәуелді екені айқын. Әсіресе, Президент Қ.К. Тоқаев жариялаған «Халық үніне құлақ асатын мемлекет» тұжырымдамасы аясында мәдени ресурстарды қорғау ісіне жұртшылықты тарту қажеттілігі жалаң ұраннан нақты саяси-басқарушылық міндетке айналып отыр.

Жаһандық бірігу және ақпараттық шекаралардың ыдырауы жағдайында этномәдени мұра тек өткеннің жәдігері емес, мемлекеттің ұлттық қауіпсіздігі мен мәдени егемендігінің тірегіне айналып отыр. Бүгінгі таңда қоғамның рухани коды сырттан келетін жаппай мәдени экспансияға төтеп беруі үшін дәстүрлі құндылықтарды «мұражайландыру» жеткіліксіз. Оларды заманауи әлеуметтік-экономикалық айналымға қосу, жас ұрпақтың күнделікті тұрмыстық және мәдени тәжірибесіне интеграциялау кезек күттірмейтін мәселе.

2026 жылы Президент Қ.К. Тоқаевпен елімізде жарияланып, іске асырылған кеңкөлемді конституциялық реформа да өткенмен сабақтастықты және ұлттық тарихи этномәдени мұрамызды ерекше сақтай отырып, қазіргі заман талабына сай құндылықтарға сүйенген жаңа бірегейлікті қалыптастыру әрі жаңғырту өзектілігін сақтап отыр. Сонда ғана, Қазақстан халықаралық деңгейде нағыз жасампаз ел ретінде танылатыны сөзсіз. Бүкілхалықтық республикада расталған жаңа Конституциямыз айрықша мәдени кодымызды сақтап, ұлттық болмысымызды нығайта бермек. Осылайша, Негізгі заң арқылы да ұлттық этномәдени дәстүр мен прогресс ерекше таңғажайып үйлесімділікті тауып, еліміздің басты даму жолын айқындау мен саралауда.

Алайда, осы стратегиялық міндетті іске асыруда бюрократиялық кедергілер мен формализм де белең алуда. Мемлекеттік органдардың мәдени саясатты басқару логикасы көбінесе «сандық көрсеткіштерді» (өткізілген іс-шаралар, дөңгелек үстелдер мен есептік жиындар) өсіруге негізделген. Бұл үрдіс этномәдени мұраның әлеуметтік-мәдени әлеуетін шектеп, оны тек ресми іс-шаралар аясындағы формальды атрибутқа айналдыру тәуекелін тудырады. Этномәдени мұраның шынайы иесі - халық пен жергілікті қауымдастықтар - шешім қабылдау процесінен тыс қалып отыр.

Сонымен қатар, мәдени ресурстарды қорғау тек бюджеттік шығын ретінде қабылданатын ескірген көзқарас сақталуда. Әлемнің озық дамыған елдердің тәжірибесі этномәдени мұраның креативті экономиканың, туризмнің және өңірлік дамудың қуатты драйвері екенін дәлелдеп отыр. Демек, Қазақстан үшін мәселе тек қаржы бөлуде емес, сол ресурстарды тиімді, теңгерімді және қоғамның тікелей қатысуымен басқаратын жаңа институционалдық дизайнды қалыптастыруда жатыр.

Тәуелсіздік жылдарында қабылданған «Мәдени мұра» және одан кейінгі «Рухани жаңғыру» сияқты стратегиялық бағдарламалар инфрақұрылымдық іргетасты қалағанымен, олардың нәтижелілігі көбіне нақты әлеуметтік әсермен емес, өткізілген іс-шаралар санымен, науқаншылдықпен өлшеніп келді. Орталық пен шеткі аймақтар арасындағы мәдени инфрақұрылымдық алшақтық мемлекеттік саясатты теориялық сипаттамалар арқылы емес, прагматикалық және нәтижеге бағдарланған тұрғыдан қайта қарауды қатаң талап етеді. Мәселен, Алматы, Астана және Түркістан сияқты орталықтарда цифрландыру деңгейі жоғары болса, батыс және солтүстік өңірлерде бұл

көрсеткіштер әлдеқайда төмен. Бұл диспропорция басқарудың уақыт талабына сай жаңа, икемді тетіктерін қажет етеді.

Зерттеудің мақсаты – Қазақстанның этномәдени мұрасын сақтау жүйесіндегі аймақтық теңгерімсіздіктерді жою және қоғамдық қатысу деңгейін арттыру мақсатында мемлекеттік саясаттың институционалдық тиімділігін бағалайтын жаңа қолданбалы индикаторлық модельді негіздеу және іске асырудың нақты практикалық механизмдерін ұсыну. Осы мақсатқа қол жеткізу үшін мақалада келесідей зерттеу міндеттері алға қойылды:

- Этномәдени мұраны қорғау саласындағы нормативтік іргетасқа, сондай-ақ халықаралық конвенциялардың орындалу деңгейіне құжаттық-талдамалық сараптама жасау.

- Орталық пен аймақтар арасындағы инфрақұрылымдық және цифрлық теңгерімсіздіктердің себептерін сандық және сапалық тұрғыдан анықтау.

- Мәдениет саласындағы сарапшылардың бағалауына сүйене отырып, мемлекеттік саясаттың тиімділігін өлшейтін (институционалдық тиімділік, қоғамдық әсер және мәдени нәтижелілік) жаңа индикаторлық матрица әзірлеу.

- Қатаң орталықтандырылған басқарудан қоғамдық қатысуға көшуді және транспаренттілікті қамтамасыз ететін нақты қолданбалы механизмдерді (аймақтық мәдени кластерлер, мысалы, Орталық және Оңтүстік (Астана, Алматы, Түркістан), Батыс және Солтүстік өңірлер), «Мәдени паспорт», т.б.) ұсыну және олардың күтілетін нәтижелерін негіздеу.

Әдебиеттерге шолу

Этномәдени мұраны сақтау мәселесі халықаралық және отандық ғылыми дискурста көпвекторлы сипатқа ие. Бұл саладағы зерттеулерді шартты түрде үш үлкен бағытқа бөліп қарастыруға болады: батыстық децентрализация мектебі, отандық тарихи-философиялық тұжырымдамалар және мәдени саясатты жаңғыртудың қолданбалы аспектілері.

Халықаралық теориялық парадигмалар және олардың шектеулері. Батыстық зерттеушілердің негізгі фокусы мемлекеттің рөлін азайтып, мұраны қорғау экожүйесіне қоғамды тартуға бағытталған. Мәселен, L. Smith [1] өзінің іргелі еңбектерінде мұраны басқарудағы «мемлекеттік гегемонияны» сынға алса, A. Tornatore [2] қоғамдық қатысуға негізделген мұраны басқару моделінің артықшылықтарын негіздеді. Бұл бағытты R. Harrison [3] және E. Waterton мен S. Watson [4] одан әрі дамытып, сарапшылар мен қарапайым халық арасындағы иерархиялық алшақтықтың мәдени қорғау ісіне тигізер кері әсерін көрсетті. Дегенмен, бұл шетелдік модельдер азаматтық қоғамы толық қалыптасқан елдердің тәжірибесіне сүйенеді, сондықтан оларды Қазақстанның орталықтандырылған басқару жүйесіне тікелей көшіру мүмкін емес, олар арнайы саяси-институционалдық бейімдеуді қажет етеді.

Отандық ғылымдағы этномәдени мұраның тарихи-философиялық негіздері. Қазақстандық ғылыми кеңістікте ұлттық мұра мәселесі алдымен этногенез, тарихи жады және рухани бірегейлік призмасы арқылы терең зерттелген. Бұл мектептің іргетасы Ә. Марғұланның археологиялық және этнографиялық ізденістерімен қаланып, тәуелсіздік жылдарында жаңа серпінге ие болды. Ж. Артықбаев пен С. Нұрмұратов сияқты ғалымдар [7] этномәдени мұраны жалаң жәдігер емес, ұлттық ділді (менталитетті) және «Мәңгілік Ел» идеясын қалыптастырушы философиялық конструкт ретінде жан-жақты талдады. Ал құқықтық және нормативтік негіздер Н.

Қадрымбетованың [5] және Н. Айтпаеваның [9] еңбектерінде кеңінен көрініс тапты. Бұл ғалымдар тарихи-мәдени объектілерді қорғаудың заңнамалық механизмдерін сараптап, «Мәдени мұра» бағдарламасының [6, 10, 11] ел тарихын түгендеудегі стратегиялық рөлін жоғары бағалады.

Жаңа кезеңдегі сын-қатерлер: Трансформация және бірегейлік. Соңғы жылдары отандық және шетелдік сарапшылар Қазақстандағы мәдени мұраның жаһандық кеңістіктегі орнына ерекше назар аудара бастады. N. Bekus [8] Орталық Азиядағы ұлттық нарративтер мен жаһандық шекаралар арасындағы қатынасты зерттесе, А. Смағұлова мен К. Медеуова [13] мұра жөніндегі жаһандық талқылаулардың Қазақстанның ұлттық бірегейлігіне әсерін сыни тұрғыдан талдайды. Бұл еңбектер ұлттық мұраның статикалық емес, үнемі өзгеріп отыратын саяси құбылыс екенін дәлелдейді. Сонымен бірге, цифрландыру дәуірінің келуімен мәдени мұраны сақтауда жаңа технологиялық тәсілдер (мәселен, Kong, Sarris, Polidorou зерттеген ARGUS жүйесі немесе Bai, Nourian ұсынған Heri-Graphs платформасы) өзектілікке ие болуда [14, 15].

Ғылыми олқылық. Жоғарыда аталған бай теориялық базаға қарамастан, отандық әдебиеттерге жүргізілген талдау бір түйінді мәселенің басын ашып көрсетті: ғалымдар көбінесе мұраның тарихи маңызын немесе жалпы мемлекеттік бағдарламалардың идеологиялық рөлін зерттеумен шектеледі. Ал мемлекеттік саясаттың қолданбалы тетіктері – аймақтардағы нақты инфрақұрылымдық теңсіздіктерді жою, басқару тиімділігін өлшейтін сандық индикаторлар жүйесін жасау және қоғамдық қатысуды практикалық тұрғыда (институционалды) қамтамасыз ету механизмдері – арнайы саяси-басқарушылық сараптамадан тыс қалып отыр. Осылайша, бұл мақала аталған ғылыми олқылықтың орнын толтырып, Батыс зерттеушілерінің «қоғамдық қатысу» идеясын Қазақстанның аймақтық жағдайына бейімделген жаңа бағалау матрицасы арқылы нақты қолданбалы деңгейге шығаруды мақсат етеді.

Қазақстандағы этномәдени мұраны басқарудың қазіргі парадигмасын түсіну үшін оның тарихи генезисіне терең үңілу қажет. Отандық мәдени саясат бос кеңістікте емес, жетпіс жылдық кеңестік идеологияның күрделі мұрасы негізінде қалыптасты. Кеңес одағы тұсында этномәдени мұра (әсіресе діни және сакралды нысандар) қатаң секуляризацияға ұшырап, олардың бойындағы рухани мағынасы жойылып, тек «архитектуралық ескерткіш» немесе «мұражай экспонаты» ретінде ғана қарастырылды. Бұл үрдіс халықты өз тамырынан ажыратып, мұраны мемлекеттің қатаң бақылауындағы жансыз объектіге айналдырды.

Посткеңестік Орталық Азия елдері үшін мұраны қайтару – ол тек мәдени акт емес, мемлекеттілікті легитимизациялаудың және ұлттық нарративті қайта құрудың басты саяси құралы болды [8]. Тәуелсіздік алғаннан кейін Қазақстан өзінің тарихи жадын қалпына келтіру үшін орасан зор күш жұмсады. Дегенмен, әкімшілік-командалық басқару стилінің инерциясы әлі де сақталуда. Институционалдық тұрғыдан алғанда, біздің жүйе кеңестік «патерналистік» көзқарастан толық арыла қойған жоқ: мемлекет әлі де жалғыз донор, жалғыз бақылаушы және жалғыз шешім қабылдаушы инстанция болып қала беруде. Осы тарихи алғышарттарды ескерсек, бүгінгі таңдағы басты теориялық міндет – мұраны «демузеефикациялау», яғни оны шаң басқан сөрелерден шығарып, қазіргі қоғамның күнделікті тұрмысына, туризміне және креативті экономикасына қайтару. А. Смағұлова мен К. Медеуованың пайымдауынша, жаһандану дәуірінде тек жансыз тастар мен ескерткіштерді ғана қорғау жеткіліксіз, сол нысандардың айналасындағы адамдардың ортақ тәжірибесі

мен тарихи санасын қалыптастыру маңызды [13]. Дәл осы теориялық ауысу біздің зерттеуіміздің негізгі концептуалды іргетасын құрайды.

Зерттеу әдістері

Зерттеудің әдіснамалық дизайны отандық мәдени саясаттың тек заңнамалық қасбетін (фасадын) емес, оның шынайы, қолданбалы жақтарын және жасырын қайшылықтарын ашуға бағытталды. Осы мақсатта саяси-басқарушылық және әлеуметтанулық тәсілдерді біріктіретін аралас зерттеу стратегиясы тандалды. Бұл тәсіл мемлекеттік бағдарламалардың ресми статистикасын сапалық сараптамамен толықтырып, зерттеу нәтижелерінің объективтілігін қамтамасыз етуге мүмкіндік берді.

Бірінші кезеңде мемлекеттік саясаттың нормативтік іргетасын бағалау үшін кешенді құжаттық және контенттік талдау жүргізілді. Сараптама нысаны ретінде тек «Мәдениет туралы» ҚР Заңы мен ЮНЕСКО-ның халықаралық конвенциялары ғана емес, сонымен қатар «Мәдени мұра» және «Рухани жаңғыру» сияқты стратегиялық бағдарламалардың өңірлік орындалу есептері алынды. Талдау барысында құжаттардағы «қоғамдық бастама», «жергілікті қауымдастық», «аймақтық қаржыландыру» сияқты кілттік сөздердің қолданылу жиілігі мен олардың іс жүзіндегі орындалу тегіктері салыстырылды. Бұл орталықтандырылған шешімдер мен жергілікті деңгейдегі орындалу процесі арасындағы алшақтықтарды нақты фактілермен дәлелдеуге жол ашты. Сонымен бірге, Қазақстандық басқару моделінің шектеулерін анықтау үшін Азиялық (Жапония, Корея) мәдени саясат үлгілерімен салыстырмалы-институционалдық талдау жасалды.

Зерттеудің негізгі әдіснамалық жаңалығы және басты құралы – авторлар ұжымымен арнайы әзірленген «Мемлекеттік саясаттың тиімділік индикаторларын бағалау матрицасы». Бұл матрица мәдени саясатты әдеттегідей өткізілген іс-шаралар санымен емес, нақты нәтижелілікпен өлшеу үшін құрастырылды. Матрица үш дербес өлшемнен тұрады:

1. Институционалдық тиімділік: мұра объектілерін қаржыландырудың тұрақтылығы, ведомствоаралық байланыс және кадрлық әлеуеттің сақталуы.

2. Қоғамдық әсер: жергілікті тұрғындардың мәдени мұраны басқару ісіне араласуы, волонтерлік жобалардың үлесі және қоғамдық ұйымдардың белсенділігі.

3. Мәдени нәтижелілік: тарихи нысандардың физикалық сақталу деңгейі және олардың заманауи креативті индустрияға (соның ішінде 3D цифрландыру) бейімделуі.

Индикаторлардың математикалық салмағын есептеу үшін сарапшыларға әрбір өлшем бойынша 5 баллдық Ликерт шкаласы ұсынылды (мұндағы 1 – «мүлдем келіспеймін/өте төмен», 5 – «толық келісемін/өте жоғары»). Алынған бастапқы деректер халықаралық стандарттарға сай 0-ден 1-ге дейінгі нормаланған индекске айналдырылды. Есептеудің математикалық моделі келесідей формулаға негізделді:

$$I_k = (\sum_{i=1}^n (w_i * x_i)) / (N * R_{max})$$

Мұндағы I_k – k -шы өлшемнің қорытынды индексі (0-ден 1-ге дейін); x_i – сарапшы берген балл; w_i – сарапшының компетенттілік деңгейіне қарай берілетін салмақтық коэффициент (өңірлік практиктер үшін жоғарырақ салмақ берілді); N – сарапшылардың жалпы саны; R_{max} – шкаланың максималды мәні (5). Бұл тәсіл субъективті ауытқуларды барынша азайтып, қазақстандық мәдени саясаттың шынайы бейнесін объективті сандармен көрсетуге жол

ашты. Алынған қорытынды индекс (I_k) мәндері келесідей интерпретацияланады: 0,00-0,49 аралығы – мемлекеттік саясаттың дағдарыстық (сыни) деңгейі; 0,50-0,74 аралығы – орташа немесе өтпелі деңгей; 0,75-1,00 аралығы – жоғары институционалдық және қоғамдық тиімділік деңгейі.

Зерттеудің эмпирикалық өзегін қалыптастыру үшін жартылай құрылымданған сараптамалық сұхбат әдісі қолданылды. Декларативті, жасанды мәліметтерден аулақ болу үшін зерттеуге мәдениет саласында кемінде 10–15 жылдық практикалық тәжірибесі бар 8 тәуелсіз сарапшы мақсатты түрде іріктеліп алынды. Іріктеу стратегиясы барынша репрезентативті болуы үшін сарапшылар тобы келесідей құрылды:

- Үш сарапшы – өңірлік (соның ішінде солтүстік және батыс аймақтардағы) этнографиялық мұражайлар мен тарихи қорықтардың басшы қызметкерлері (бұл аймақтардағы инфрақұрылымдық теңсіздіктерді білу үшін маңызды болды).

- Екі сарапшы – ұлттық бірегейлік пен фольклорды зерттеумен тікелей айналысатын жетекші отандық этнограф-ғалымдар.

- Үш сарапшы – мәдени саясатты бағалауға және стратегиялық жоспарлау ісіне қатысқан, мемлекеттік басқару жүйесін ішінен білетін тәуелсіз зерттеушілер.

Сұхбат барысында қатаң анкеталық сұрақтардан бас тартылып, респонденттерге саланың жасырын проблемаларын ашық айтуға мүмкіндік беретін еркін талқылау форматы ұсынылды. Этикалық нормаларды сақтау мақсатында сарапшылардың пікірлері анонимді түрде өңделді. Алынған аудиозаждар транскрипцияланып, тақырыптық кодтау арқылы сарапталды. Дәл осы сұхбаттар қағаз жүзіндегі мінсіз есептер мен өңірлердегі шынайы жағдайдың арасындағы (мысалы, қауымдастықтардың басқару ісінен шеттетілуі немесе цифрландырудың біркелкі болмауы) қайшылықтарды эмпирикалық деңгейде дәлелдеуге негіз болды.

Зерттеу нәтижелері

Зерттеу барысында алынған эмпирикалық деректер мен сараптамалық сұхбаттардың нәтижелері Қазақстанның мәдени саясатындағы нақты қарама-қайшылықтарды, әсіресе декларативті мақсаттар мен олардың іс жүзіндегі орындалуы арасындағы алшақтықты айқын көрсетті. Алғашқы кезеңде жүргізілген құжаттық талдау мәдениет мекемелерінің 68%-ы шұғыл түрде материалдық-техникалық жаңғыртуды қажет ететінін растады. Сонымен қатар, аймақтық мәдени бағдарламалардың 40%-ында тиімділік индикаторлары мүлдем жоқ немесе формалды түрде ғана (мысалы, тек «өткізілген іс-шаралар санымен») бекітілгені анықталды. Осы олқылықтарды сандық тұрғыдан бағалау үшін авторлық «Мемлекеттік саясаттың тиімділік индикаторларын бағалау матрицасы» қолданылды.

1-кесте. Мемлекеттік саясаттың тиімділік индикаторларын бағалау матрицасы (авторлық әзірлеме)

<i>Бағалау өлшемдері</i>	<i>Көрсеткіш (0-1)</i>	<i>Сипаттамасы және негізгі проблемалар</i>
Институционалдық тиімділік	0,67	Нормативтік база толық қалыптасқан, орталық органдар жұмысы реттелген. Алайда өңірлік қаржыландыру тұрақсыз әрі біркелкі емес.

Қоғамдық әсер	0,48	Халықтың қатысу деңгейі өте төмен, бастамалар тек «жоғарыдан төмен» түседі, волонтерлік және қауымдастық институттары әлсіз дамыған.
Мәдени нәтижелілік	0,55	Нысандардың физикалық сақталуы жақсарғанымен, нәтижелерді бағалау тек іс-шаралар санымен шектеледі, экономикалық қайтарым аз.

Матрица деректеріне сүйенсек, ең жоғары көрсеткіш институционалдық тиімділікке (0,67) тиесілі. Бұл мемлекет тарапынан заңнамалық базаның толық құрылғанын және орталық деңгейде басқарудың тұрақтылығын білдіреді. Алайда, ең проблемалық және сын көтермейтін – қоғамдық әсер көрсеткіші, ол небәрі 0,48 деңгейінде қалып отыр. Сараптамалық сұхбаттарға қатысқан өңірлік мұражай қызметкерлері мен этнографтардың пікірінше, халықтың қатысу деңгейінің төмендігі басқарудағы ескірген әкімшілік тәсілмен тікелей байланысты. Жергілікті қауымдастықтар мұраны сақтау ісіне жауапты серіктес ретінде емес, тек дайын мәдени өнімді пассивті тұтынушы ретінде ғана қарастырылады. Мәдени нәтижелілік (0,55) көрсеткіші де орташа деңгейде: тарихи нысандарды қалпына келтіру жұмыстары жүргізілгенімен, олардың туристік, экономикалық және әлеуметтік қайтарымы төмен, өйткені кешенді инфрақұрылымдық қолдау жоқ.

Екінші маңызды мәселе – аймақтар арасындағы инфрақұрылымдық және технологиялық теңгерімсіздік. Этномәдени мұра объектілерін цифрландыру (3D-модельдеу, виртуалды турлар) деңгейі ел бойынша географиялық тұрғыдан аса әркелкі сипатқа ие. Бұл жағдай 2-кестеде егжей-тегжейлі сарапталған.

2-кесте. Мәдени мұраны цифрландыру динамикасындағы аймақтық теңгерімсіздік (авторлық әзірлеме)

Аймақтар тобы	Цифрландыру деңгейі	Қолжетімді-ліктің артуы	Ерекшеліктері мен кедергілері
Орталық және Оңтүстік (Астана, Алматы, Түркістан)	Жоғары	35–40%-ға өсті	3D-модельдеу мен виртуалды турлар музей ісіне белсенді енгізілген. Инвестициялар мен кадрлар шоғырланған.
Батыс және Солтүстік өңірлер	Төмен	10–15%-ға ғана өсті	Инфрақұрылымның ескіруі, жүйелі бағдарламалардың болмауы, интернет сапасының төмендігі және IT-мамандар тапшылығы.

Екінші кестеден анық көрініп тұрғандай, Алматы, Астана және Түркістан сияқты ірі орталықтарда цифрландыру деңгейі қарқынды дамып, мәдени мұраға қолжетімділік 35–40%-ға өскен. Бұл өңірлерде мемлекеттік гранттар мен жеке инвестициялардың шоғырлануы цифрлық экожүйенің тез қалыптасуына жағдай жасады. Керісінше, батыс және солтүстік өңірлерде цифрлық трансформация көрсеткіштері өте төмен (қолжетімділік небәрі 10–

15%-ға ғана өскен). Сарапшылардың атап өтуінше, бұл аймақтарда базалық инфрақұрылымның өзі талапқа сай емес, сондай-ақ заманауи IT-технологиялар мен дәстүрлі мәдениет саласын қатар алып жүретін гибриді мамандардың тапшылығы қатты сезіледі. Бұл сандық алшақтық тек технологиялық мәселе емес, ол шеткі аймақ тұрғындарының өз мәдени мұрасына тең дәрежеде қол жеткізу құқығын шектейтін, сәйкесінше, қоғамдық бірегейліктің дамуын тежейтін әлеуметтік-саяси проблема болып табылады.

Аймақтық теңгерімсіздіктің қаншалықты терең екенін, сондай-ақ инфрақұрылымдық алшақтықтың салдарын толық түсіну үшін екі қарама-қарсы нақты кейсті тереңірек салыстыру қажет. Бұл кейстер мемлекеттік саясаттың ресурстарды бөлудегі диспропорциясын айқын көрсетеді.

1-Кейс. Оңтүстік макроаймақ: Қожа Ахмет Ясауи кесенесі (Орталықтандырылған инвестициялар профiciиті).

Түркістан қаласындағы Ясауи кесенесі ЮНЕСКО-ның Дүниежүзілік мұра тізіміне енген [24] Қазақстандағы ең басты сакралды нысандардың бірі болып табылады. Соңғы бес жылда бұл нысан мен оның айналасындағы буферлік аймақ мемлекеттік бюджеттен және квазимемлекеттік сектордан миллиардтаған инвестиция тартты. Нәтижесінде бұл аймақта толыққанды инфрақұрылым қалыптасты: халықаралық әуежай салынды, заманауи «Керуен-сарай» визит-орталығы ашылды. Цифрландыру тұрғысынан алғанда нысан толықтай 3D форматқа көшіріліп, виртуалды шындық (VR) құралдарымен жабдықталды, келушілер үшін мультимедиялық гидтер енгізілді. Бұл кейс мемлекеттің саяси ерік-жігері мен үлкен қаржылық ресурстары жұмылдырылған жағдайда этномәдени мұраның халықаралық туристік маршруттарға қалай сәтті интеграцияланатынын көрсетеді. Алайда, бұл экожүйенің өзі негізінен «жоғарыдан төмен» басқарылады және жергілікті тұрғындардың экономикалық өміріне тікелей әсері әлі де зерттеуді қажет етеді.

2-Кейс. Батыс және Солтүстік макроаймақтар: Маңғыстау мешіттері мен Ботай қонысы (Инфрақұрылымдық оқшаулану).

Алғашқы кейске мүлдем қарама-қайшы жағдай Батыс және Солтүстік өңірлерде байқалады. Мәселен, Маңғыстау өңіріндегі бірегей жерасты мешіттері (Шопан Ата, Бекет Ата, Шақпақ Ата) тарихи және сәулеттік құндылығы жағынан теңдессіз болғанымен, оларға апаратын жол инфрақұрылымы, қонақүй сервисі және тұрақты интернет байланысы әлі күнге дейін толық шешімін таппаған. Дәл осындай жағдай Солтүстік Қазақстандағы адамзат тарихында жылқы алғаш қолға үйретілген энеолит дәуіріне тиесілі әйгілі Ботай қонысында да қалыптасқан. Ботай сияқты халықаралық ғылыми маңызы бар бірегей нысанның өзінде заманауи визит-орталықтар, AR/VR технологияларымен жабдықталған экспозициялар жоқтың қасы. Мұндай базалық инфрақұрылым болмағанда батыс және солтүстік өңірлерде креативті индустрия немесе цифрлық туризм туралы сөз қозғаудың өзі ерте.

Бұл екі қарама-қарсы мысал инфрақұрылымдық теңсіздік мәселесінің тек қағаз жүзіндегі статистикалық көрсеткіш емес, отандық мәдени саясаттағы нақты географиялық және басқарушылық дағдарыс екенін айқын дәлелдейді. Барлық қаржы мен инновацияны санаулы ғана «витриналық» нысандарға шоғырландыру арқылы мемлекет қалған өңірлердің мәдени дамуын тежеп отыр.

Осылайша, зерттеу нәтижелері қазіргі мемлекеттік саясаттың негізгі кемшілігі ресурстардың абсолюттік жетіспеушілігінде емес, оларды бөлудегі географиялық теңгерімсіздік пен қоғамдық бақылаудың әлсіздігінде екенін

эмпирикалық түрде дәлелдейді. Бұл жағдай басқарудың ескі парадигмасынан бас тартып, нақты «нәтижеге бағдарланған» модельге өтудің кезек куттірмейтін қажеттілігін көрсетеді.

Сараптамалық бағалаудың сапалық нәтижелері. Сандық көрсеткіштер мен матрицалық деректердің астарында жатқан терең жүйелік проблемаларды анықтау мақсатында зерттеу әдіснамасында көрсетілген 8 тәуелсіз сарапшымен жүргізілген жартылай құрылымданған сұхбаттардың транскрипттеріне тақырыптық кодтау жасалды. Нәтижесінде мемлекеттік саясаттың қолданыстағы моделін тежейтін үш негізгі қайшылықты кластер анықталды:

1. *Қаржылық және әкімшілік иерархия.* Батыс және солтүстік өңірлердегі мұражай ғалымдары (3 сарапшы) жергілікті бастамалардың орталықтандырылған бюджеттік жоспарлауға шамадан тыс тәуелділігін қатаң сынға алды. Мәселен, Сарапшы №3 (солтүстік өңірдегі тарихи-өлкетану музейінің басшысы) сұхбат барысында былай деп ашып айтты: «Бізден орталық үнемі инновация мен цифрландыруды талап етеді. Бірақ бізде 3D сканер түгілі, кейбір тарихи ғимараттардың шатырынан су ағады. Орталықтан келетін гранттар көбіне есеп беру үшін жасалатын бір күндік ауқымды фестивальдерге немесе этно-ауылдар құруға кетіп қалады, ал мұраны күнделікті консервациялау жұмыстарына қаржы жетпейді». Бұл пікір А. Žuvėla еңбектеріндегі «мемлекеттік гегемонияның жергілікті бастаманы түншықтыруы» тұжырымына толық сай келеді [21].

2. *Қоғамдық институттардың формальдылығы.* Жекелеген этнограф-ғалымдар (2 сарапшы) халықтың рөлі тек «пассивті көрермен» деңгейінде қалғанын растады. Сарапшы №5 (ұлттық бірегейлікті зерттеуші ғалым) бұл құбылысты былай түсіндірді: «Жергілікті тұрғындар тарихи ескерткішке «бұл менің тарихым» деп емес, «бұл әкімдіктің немесе министрліктің балансындағы мүлік» деп қарайды. Бізде қоғамдық қамқоршылық кеңестер жоқтың қасы, мұраны қорғау тек шенеуніктердің монополиясына айналған».

3. *Цифрландырудың коммерциялық және әлеуметтік қайтарымының жоқтығы.* Мәдени саясатты бағалаушы тәуелсіз зерттеушілер (3 сарапшы) қазіргі уақытта цифрландыру тек виртуалды архивтеу үшін қолданылатынын көрсетті. Сарапшы №8 бұл мәселені өте дәл сипаттады: «Біз миллиондаған теңге бөліп жәдігерлерді цифрлаймыз, бірақ ол файлдар тек серверде шаң басып жатады. Оларды IT-стартаптарға, ойын (GameDev) жасаушыларға немесе жас дизайнерлерге ашық дереккөз ретінде неге бермеске? Цифрлық мұра шынайы жұмыс істеуі керек». Бұл цифрланған мәліметтердің креативті индустрияға интеграцияланбауы саясаттың экономикалық тиімділігін күрт төмендетіп отыр [17].

Зерттеу нәтижелерін талқылау

Егер біз жоғарыда келтірілген сандық және сапалық талдау нәтижелерін отандық басқару логикасымен ғана шектеп қойсақ, мәселенің толық көрінісін аша алмаймыз. Саланың жабық әрі иерархиялық жүйесін бұзу үшін Қазақстанның тәжірибесін жетекші халықаралық модельдермен жанастыра отырып талқылау қажет. Халықаралық ICOMOS принциптеріне [19] сүйене отырып, біз отандық саясат пен Азиядағы көшбасшы елдердің мәдени басқару модельдерін салыстырдық.

3-кесте. Мемлекеттік мәдени саясаттың институционалдық модельдері мен заңнамалық базасын салыстырмалы талдау (авторлық әзірлеме)

Мемлекет / Модель	Басқару түрі және нормативтік-құқықтық негізі	Қоғамның рөлі	Қазақстан үшін бейімдеу мүмкіндігі
Қазақстан (қазіргі жағдай)	Қатаң орталықтандырылған "Мәдениет туралы" Заң аясында қаржылық және әкімшілік тұтқалар негізінен орталық органдарда шоғырланған.	Төмен (халық негізінен пассивті көрермен ретінде).	Гранттық механизмдер арқылы аймақтарға және жеке қорларға көбірек құқықтық дербестік беру қажеттілігі [12].
Жапония («Living National Treasures» / Ұлттың жанды қазынасы)	Децентрализацияланған. "Мәдени құндылықтарды қорғау туралы" Заңға сәйкес басқару және қаржыландыру өкілеттіктері тікелей префектураларға берілген.	Жоғары (жауапкершілік орталық пен жергілікті халық арасында тең бөлінеді).	Мәдениетті сақтау міндетін орталық органдар мен жергілікті қауымдастықтар арасында заңды түрде бөлісу [18].
Корея («Cultural Cities» / Мәдени қалалар)	Экономикамен тікелей интеграцияланған. «Мәдени мұраны қорғау туралы» Заң жергілікті муниципалитеттерге қаржылық автономия кепілдігін береді.	Жоғары (жергілікті қауымдастық пен бизнес тікелей басқарады).	Мәдени мұраны сақтауды өңірлік экономика мен туризмнің тікелей драйверіне айналдыру үшін заңнамалық толықтырулар енгізу [13, 21].

Үшінші кестедегі деректерді сараптайтын болсақ, күрделі парадоксқа тап боламыз: Қазақстанның орталықтандырылған моделі тәуелсіздіктің алғашқы жылдарында мұраны жоғалып кетуден сақтап қалғанымен, бүгінгі жаһандық ашықтық заманында өзінің даму шегіне жеткен [8]. Неліктен? Өйткені мәдени мұраны қорғауды децентрализациялау – жалаң әкімшілік шешім емес, ол қатаң заңнамалық кепілдіктерді талап ететін күрделі құқықтық үдеріс.

Осы тұста Жапония мен Оңтүстік Кореяның нормативтік-құқықтық базасына жасалған талдау олардың жетістігінің басты сырын ашып көрсетеді. Жапонияда 1950 жылы қабылданған іргелі «Мәдени құндылықтарды қорғау туралы» Заң (Bunkazai Hōgohō) мұраны басқарудың құқықтық архитектурасын түбегейлі өзгертті. Бұл заң орталық министрліктің монополиялық өкілеттіктерін қысқартып, қаржы бөлу және нысандарды тікелей қорғау жауапкершілігін префектуралар мен жергілікті білім беру басқармаларына (муниципалитеттерге) заң жүзінде бекітіп берді. Жапондық модельде орталық үкімет тек жалпыұлттық стандарттарды қадағалайды, ал нақты іске асыру тетіктері толығымен аймақтардың құзырына берілген.

Дәл осындай заңнамалық шешім Оңтүстік Кореяның «Мәдени мұраны қорғау туралы» Заңында да айқын көрініс тапқан. Бұл құжат жергілікті үкіметтерге тек әкімшілік емес, толыққанды қаржылық дербестік (автономия) береді. Соның арқасында корейлық муниципалитеттер мәдени мұраны

орталықтың рұқсатын күтетін «қол тигізуге болмайтын жәдігер» ретінде емес, өңірлік экономиканы дамытатын капитал ретінде еркін пайдалана алады (бұл әйгілі «Cultural Cities» бағдарламасының заңнамалық негізі болып табылады).

Ал Қазақстанның қолданыстағы «Мәдениет туралы» Заңы мен тиісті нормативтік актілерінде мұндай нақты қаржылық және басқарушылық децентрализация тетіктері әлі де толыққанды бекітілмеген, ресурстарды бөлудің негізгі тұтқалары орталықтың қолында қалып отыр. А. Roders дәлелдегендей, мәдени мұраны қорғау тек мемлекеттік шенеуніктердің міндеті емес, ол азаматтық қоғамның тікелей қатысуын талап етеді [18]. Сондықтан отандық саясат осы елдердің тәжірибесінен «заңнамалық децентрализация» және «креативті экономикаға интеграция» элементтерін шұғыл түрде алуы қажет [21].

А. Смағұлова мен К. Медеуова атап көрсеткендей, ұлттық бірегейлік бүгінде статикалық ескерткіштер арқылы емес, күнделікті мәдени тәжірибе мен жаһандық дискурс арқылы қалыптасады [13]. Біздің зерттеуіміз анықтаған басты қайшылық осында жатыр: мемлекет мұраны қорғайды, бірақ оны әлеуметтік айналымға толыққанды қоса алмай отыр. Батыс зерттеушілері тұжырымдағандай, мұраны басқарудағы мемлекеттік патернализм халықты өз мәдениетіне жатсынуға әкеп соқтырады [4]. Матрицамыздағы «қоғамдық әсер» индикаторының 0,48-ге дейін құлдырауы осы тезистің Қазақстан үшін толықтай расталғанын дәлелдейді.

Осы тұста зерттеудің әдіснамалық және институционалдық шектеулерін ашып көрсету қажет. Бұл сандық көрсеткіштер мен тұжырымдар негізінен 8 тәуелсіз сарапшының (мұражай басшылары мен ғалымдардың) институционалдық көзқарасына негізделген. Мәселенің толық көрінісін ашу үшін, әсіресе «қоғамдық әсер» индикаторын нақтылау мақсатында, болашақта ауылдық жерлердегі қарапайым тұрғындар арасында ауқымды репрезентативті сауалнамалар жүргізу қажеттілігі туындайды. Сонымен қатар, ұсынылып отырған матрица пилоттық сипатқа ие болғандықтан, оның көрсеткіштерінің абсолюттік дәлдігін қамтамасыз ету үшін ұзақ мерзімді (лонгитюдтік) зерттеулер легі талап етіледі. Дегенмен, бұл шектеулер мақалада ұсынылған негізгі тұжырымдардың ғылыми құндылығын төмендетпейді, қайта болашақ зерттеулер үшін жаңа институционалдық перспективалар ашады.

Аталған қайшылықтарды шешудің оңтайлы басқарушылық жолы — мемлекеттік саясатты жалаң идеологиялық платформадан прагматикалық, нақты нәтижеге бағдарланған арнаға бұру. Осы мақсатта төмендегідей нақты қолданбалы механизмдер кешені ұсынылады.

4-кесте. *Этномәдени мұраны қорғаудың қолданбалы механизмдері мен тиімділік индикаторлары (авторлық әзірлеме)*

Ұсынылатын басқару механизмі	Жүзеге асыру тетігі (стратегиялық қадамдар)	Күтілетін нәтиже және тиімділік индикаторы
1. Аймақтық мәдени кластерлер жүйесін құру	Орталыққа тәуелділікті азайту үшін әр өңірде білім беру, ғылыми зерттеу және туризм бағыттарын біріктіретін дербес «Этномәдени мұра орталықтарын» ашу.	Инфрақұрылымдық теңсіздіктің 50%-ға қысқаруы; аймақтық мәдени жобаларды жергілікті қаржыландыру үлесінің артуы.

2. «Мәдени паспорт» электронды жүйесін енгізу	Әрбір мұра объектісінің қаржыландыру көлемін, физикалық қорғау деңгейін және қоғамдық қатысуын тіркейтін ашық, бірыңғай цифрлық реестр жасау.	Мемлекеттік аудиттің толық ашықтығы; 100% маңызды объектілердің бірыңғай цифрлық паспортқа ие болуы.
3. Қоғамдық қатысуды институционализациялау	Тарихи орындар мен музейлер жанынан жергілікті тұрғындар, белсенділер мен бизнес өкілдерінен тұратын «Қоғамдық мұра кеңестерін» құру.	Жоғарыда көрсетілген «қоғамдық қатысу» индикаторының (0,48) кемінде 0,70–0,75 деңгейіне дейін өсуі; волонтерлік жобалардың көбеюі.
4. Цифрлық мұраны креативті экономикаға интеграциялау	Цифрланған мұра материалдарын (3D, VR) жас дизайнерлерге, кинематографистерге және ойын өндірісіне (GameDev) ашық дереккөз ретінде беру.	Ұлттық мұра негізінде жасалған креативті индустрия өнімдерінің көбеюі; туризм мен IT-сектор арқылы нақты экономикалық қайтарым.

Бірінші механизм (Аймақтық мәдени кластерлер) зерттеу барысында анықталған географиялық теңгерімсіздікті (Алматы-Астана және шеткі өңірлер арасындағы алшақтықты) жоюға бағытталған. Бұл тәсіл мұраны басқаруды децентрализациялаудың негізі болып табылады. Кластерлік жүйе жергілікті мұражайларды, университеттерді және туристік бизнесті бір экожүйеге біріктіреді. Бұл D. Spennemann дәлелдегендей, тарихи аумақтарды тұрақты басқарудың ең оңтайлы жолы [20].

Екінші механизм («Мәдени паспорт») саясаттың ашықтығын (транспаренттілігін) қамтамасыз етеді. Біздің сарапшылармен сұхбаттарымыз көрсеткендей, көбінесе қаржының қайда және қалай жұмсалып жатқаны қоғам үшін жұмбақ күйінде қалады. Ашық электронды паспорт жүйесі сыбайлас жемқорлық тәуекелдерін төмендетіп қана қоймай, кез келген азаматқа өз өңіріндегі тарихи ескерткіштің жай-күйін онлайн бақылауға мүмкіндік береді.

Үшінші механизм (Қоғамдық қатысуды институционализациялау) мақаланың басты концептуалды ұсынысы болып табылады. Халықаралық тәжірибеде А. Žuveta және М. Šveb көрсеткендей, «мемлекет–жекеменшік–қоғам» серіктестігінсіз мәдениеттің өмір сүруі мүмкін емес [21]. «Қоғамдық мұра кеңестері» арқылы жергілікті халық нысанды қорғауға тікелей жауапты болады. Бұл халықтың санасында «бұл мемлекеттің мүлкі» деген жатсыну сезімін «бұл біздің ортақ құндылығымыз» деген иелік ету сезіміне өзгертеді.

Төртінші механизм (Креативті экономикаға интеграция) цифрландыруды тек деректерді сақтау деңгейінен шығарып, оны капитализациялауға бағытталған. Мысалы, Қытай тәжірибесінде (ICH-Qwen сияқты нейрожелілік моделдер) дәстүрлі мәдениет IT-технологиялар арқылы жастар арасында трендке айналған [16]. Қазақстанның цифрлық мұрасы да тегін қолжетімді дерекқорға айналса, бұл отандық креативті индустрияның (кино, анимация, киім дизайны) дамуына орасан зор серпін береді әрі мәдениетті табыс көзіне айналдырады [17].

Бұл кешенді механизмдер мемлекеттік саясатты тек сақтаушы-музейлік (консервативті) деңгейден шығарып, этномәдени мұраны елдің әлеуметтік-экономикалық дамуының қуатты драйверіне айналдыруға толық мүмкіндік береді. Канадалық «Logic Model» тәсіліне сәйкес, енгізілетін әрбір жаңа жобаға ұзақ мерзімді әсерді бағалайтын «нәтиже картасын» бекіту қажет.

Бұл тәсіл арқылы да Қазақстан өзінің бай тарихи мұрасын жаһандық бәсекеге қабілетті, тірі және орнықты жүйе ретінде сақтап қала алады.

Кез келген ғылыми ізденіс сияқты, бұл зерттеудің де өзіндік әдіснамалық және эмпирикалық шектеулері бар екенін мойындау қажет. Біріншіден, зерттеуге тартылған сарапшылардың саны (8 адам) сапалық талдау (жартылай құрылымданған сұхбат) үшін жеткілікті болғанымен, бүкіл республика бойынша жалпыұлттық сандық көріністі толық бейнелеу үшін репрезентативті ауқымды сауалнамаларды қажет етеді. Біздің зерттеуіміз негізінен институционалдық басқарушылар мен ғалымдардың пікіріне сүйенді, ал ауылдық жерлердегі қарапайым халықтың этномәдени мұраға деген тікелей көзқарасы келесі зерттеулердің еншісінде қалады.

Екіншіден, авторлар тарапынан ұсынылған «Мемлекеттік саясаттың тиімділік индикаторларын бағалау матрицасы» қазіргі уақытта пилоттық (сынақ) үлгіде жасалған. Оның индикаторларының (0,67 немесе 0,48) абсолюттік дәлдігін қамтамасыз ету үшін бірнеше жылды қамтитын лонгитюдтік зерттеулер жүргізу қажет. Дегенмен, бұл шектеулер мақалада ұсынылған негізгі тұжырымдар мен қолданбалы механизмдердің (мәдени кластерлер, мәдени паспорт) ғылыми құндылығын төмендетпейді, қайта болашақ зерттеулер үшін жаңа перспективалар ашады.

Қорытынды

Жаһандану үдерістері мен ақпараттық шекаралардың күрт шайылуы жағдайында Қазақстанның этномәдени мұрасын сақтау мәселесі тек тарихи жәдігерлерді қорғау аясынан әлдеқашан шығып кетті. Бүгінгі таңда ол ұлттық қауіпсіздік, рухани егемендік және мемлекеттің тұрақты дамуын қамтамасыз ететін басты стратегиялық факторлардың біріне айналып отыр. Осы мақала аясында жүргізілген кешенді зерттеу мемлекеттік саясаттағы қатаң орталықтандырылған әкімшілік басқару үлгісінің шектеулерін толықтай ашып көрсетті. Тәуелсіздіктің алғашқы жылдарында мұраны консервациялауда маңызды рөл атқарған бұл патерналистік модель қазіргі уақытта өмірлер арасындағы терең инфрақұрылымдық және цифрлық теңгерімсіздікке (Алматы мен Астана сияқты ірі орталықтар мен Маңғыстау, Солтүстік Қазақстан сияқты шеткі аймақтар арасындағы алшақтыққа) алып келгені нақты сандық және сапалық фактілермен дәлелденді.

Сараптамалық сұхбаттар мен құжаттық талдау нәтижелері көрсеткендей, қазіргі басқару парадигмасы қоғамдық бастамаларды толыққанды іске қоса алмай отыр. Бұл жүйелік олқылықтарды еңсеру үшін мақалада ғылыми айналымға жаңа авторлық құрал – «Мемлекеттік саясаттың тиімділік индикаторларын бағалау матрицасы» ұсынылды. Бұл әдіснамалық жаңалық мәдени бағдарламалардың тиімділігін әкімшілік есептердегі дерексіз іс-шаралар санымен емес, нақты индикаторлармен өлшеуге жол ашады. Әсіресе институционалдық тұрақтылық пен қоғамдық әсерді объективті бағалау арқылы бұл матрица қабылданған саяси шешімдердің прагматикалық сипатын күшейту қажеттілігін ғылыми тұрғыда негіздеп берді.

Зерттеудің теориялық пайымдауларын нақты іске асыру мақсатында төрт бағыттан тұратын қолданбалы механизмдер кешені негізделді. Біріншіден, аймақтық мәдени кластерлерді құру арқылы ресурстарды тек орталықта ғана емес, жергілікті деңгейде тиімді бөлу ұсынылды. Екіншіден, ашық «Мәдени паспорт» электронды жүйесін енгізу саясаттың транспаренттілігін қамтамасыз етіп, әрбір ескерткіштің жай-күйін қоғамдық бақылауға алуға мүмкіндік

береді. Үшіншіден, жергілікті тұрғындар мен волонтерлерді біріктіретін «Қоғамдық мұра кеңестерін» ашу – халықтың өз тарихына деген иелік ету сезімін оятып, қоғамдық қатысуды институционализациялаудың берік негізіне айналады. Төртіншіден, цифрлық мұраны креативті экономикаға тікелей бағыттау (IT, GameDev, туризм) мәдениетті тек бюджетке тәуелді саладан табыс әкелетін орнықты экожүйеге айналдырады.

Бұл ұсынылған қадамдар отандық мәдени саясатты халықаралық озық стандарттарға жакындатып қана қоймай, мұраны басқаруды децентрализациялауға берік құқықтық әрі әлеуметтік негіз қалайды. Қазақстанда қазіргі таңда жүзеге асырылып жатқан «Халық үніне құлақ асатын мемлекет» саяси тұжырымдамасы мәдениет саласында да өз көрінісін табуы тиіс. Этномәдени мұраны қорғау – тек мемлекеттік шенеуніктердің емес, бүтіндей азаматтық қоғамның тікелей қатысуымен жүзеге асатын ортақ іс болуы шарт.

Егер мемлекеттік басқару жүйесі осы мақалада негізделген нәтижеге бағдарланған тәсілді ішінара қабылдап, іске асырса, Қазақстан өзінің бай этномәдени мұрасын статикалық мұражай экспонаты немесе формальды есептің құралы ретінде емес, қоғамдық тұтастық пен экономикалық өсімнің орнықты драйверіне айналдыра алады. Мұндай прагматикалық трансформация ұлттық бірегейліктің іргетасын нығайтып, жаһандық кеңістіктегі бәсекеге қабілеттілігімізді арттырады сөзсіз.

Қаржыландыру: *Мақала Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігі Ғылым комитетінің BR28713029 «Қазіргі ұлттық бірегейлікті қалыптастырудағы халық шығармашылығының әлеуметтік ролін зерттеу: рухани мәдениетті өзгерту және қайта құру» атты ғылыми бағдарламасы аясында әзірленді.*

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Smith L. Uses of Heritage. – London: Routledge, 2006.
2. Tornatore A. Community-based heritage management: models and challenges // Journal of Cultural Policy Studies. – 2020.
3. Harrison R. Heritage: Critical Approaches. – London: Routledge, 2013.
4. Waterton E., Watson S. The Care of Heritage Collections: Community Engagement and Policy. – Berghahn Books, 2019.
5. Кадримбетова Н. Н. Қазақстандағы тарихи-мәдени мұра объектілерін сақтау мәселелері // Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті Хабаршысы. Саяси ғылымдар. Аймақтану. – 2019. – № 1 (126).
6. «Мәдени мұра» мемлекеттік бағдарламасы – мемлекеттік мәдени мұраны қорғаудың кешенді жобасы // Әділет ақпараттық-құқықтық жүйесі. Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2007–2009 жылдарға арналған «Мәдени мұра» бағдарламасы туралы қаулысы, № 319.
7. Артықбаев Ж., Нұрмұратов С. «Қазақ ғылымы» және «Мәңгілік Ел»: этномәдени мұраны зерттеудің өзекті бағыттары // Ақиқат. – 2017.
8. Bekus N. Орталық Азияда мұра тәртібінің қалыптасуы: ұлттық нарратив пен жаһандық шекаралар // JETE – Journal of Philosophy, Religious and Cultural Studies. – 2025.
9. Айтпаева Н. Е. Рухани-мәдени мұра: түсінік, қалыптасу, бағыт жүйесі ретінде // С. Торайғыров атындағы Павлодар мемлекеттік университеті Хабаршысы. Гуманитарлық серия. – 2019. – № 3.
10. «Мәдени мұра» бағдарламасы аясында Ақтөбе облысындағы республикалық маңызы бар ескерткіштердің зерттелуі және қалпына келтіру шаралары // Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялық университетінің Хабаршысы. – 2024.
11. «Мәдени мұра» мемлекеттік бағдарламасы және Сыр өңіріндегі тарихи-мәдени ескерткіштерді қорғау мәселелері // Ғылыми мақалалар жинағы. – 2022.
12. Социально-политические приоритеты сохранения историко-культурного наследия в Казахстане // Вестник ЕНУ им. Л.Н. Гумилева. – 2024. – № 3 (148).
13. Смагулова А., Медеуова К. Жаһандық мұра, ұлттық бірегейлік және Қазақстан: мұра туралы жаһандық талқылаулар // JETE – Journal of Philosophy, Religious and Cultural Studies. – 2025.

14. Kong L., Sarris A., Polidorou M., et al. A unified framework for cultural heritage data historicity and migration: the ARGUS approach // *Journal of Cultural Heritage*. – 2025.
15. Bai N., Nourian P., Luo R., Roders A. Heri-Graphs: a workflow of creating datasets for multi-modal machine learning on graphs of heritage values // 2022.
16. Ye W., Zheng T., Qi Y., et al. ICH-Qwen: a large language model towards Chinese intangible cultural heritage // 2025.
17. Zandi S. Revival of the Silk Road using AR/VR applications and its role in cultural tourism // 2023.
18. Roders A., et al. Participation and governance in heritage management: international perspectives // *Heritage Management Journal*. – 2022.
19. ICOMOS. Principles for the Conservation of Historic Towns and Urban Areas (Washington Charter). – 1987.
20. Spennemann D.H.R. What Actually Is a Heritage Conservation Area? A management critique // *Heritage*. – 2023.
21. Zuvella A., Šveb M., Jelinić D.A. Partnerships in heritage governance: public-private-community models // *Heritage*. – 2023.
22. Sustainability Journal. Securing the Future of Cultural Heritage by Identifying Barriers – Climate Risks and Cultural Heritage. – 2017.
23. Maritime Studies Journal. Steering resilience in coastal and marine cultural heritage. – 2022.
24. UNESCO. Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage. – Paris: UNESCO, 2003.

REFERENCES:

1. Smith, L. (2006). *Uses of Heritage*. Routledge.
2. Tornatore, A. (2020). Community-based heritage management: models and challenges. *Journal of Cultural Policy Studies*.
3. Harrison, R. (2013). *Heritage: Critical Approaches*. Routledge.
4. Waterton, E., & Watson, S. (2019). *The Care of Heritage Collections: Community Engagement and Policy*. Berghahn Books.
5. Kadrimbetova, N. N. (2019). Qazaqstandaghy tarikhi-madeni mura obyektlerin saqtaw maseleleri [Issues of preserving historical and cultural heritage objects in Kazakhstan]. L.N. Gumilev atyndaghy Eurazia ulttyq universiteti Habarshysy. Sayasi gylymdar. Aimaqtanu, 1(126). (In Kazakh).
6. Qazaqstan Respublikasy Ukimetining. (2007). «Madeni mura» baghdarlamasy turaly qaulysy, № 319 [Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan on the state program "Cultural Heritage", No. 319]. Adilet apparattyq-quqyqytq zhuiesi. (In Kazakh).
7. Artyqbaev, Zh., & Nurmuratov, S. (2017). «Qazaq gylymy» zhane «Mangilik El»: etnomadeni murany zerteuding ozekti baghyttary ["Kazakh science" and "Mangilik El": relevant directions of ethnocultural heritage research]. Aqiqat. (In Kazakh).
8. Bekus, N. (2025). Ortalyq Aziyada mura tartibining qalyptasu: ulttyq narrativ pen zhahandyq shekaralar [Formation of heritage order in Central Asia: national narrative and global boundaries]. JETE – Journal of Philosophy, Religious and Cultural Studies. (In Kazakh).
9. Aitpayeva, N. E. (2019). Ruhani-madeni mura: tusinik, qalyptasu, baghyt zhuiesi retinde [Spiritual and cultural heritage: as a concept, formation, and directional system]. S. Toraihyrov atyndaghy Pavlodar memlekettik universiteti Habarshysy. Gumanitarlyq seria, 3. (In Kazakh).
10. Batys Qazaqstan innovatsiyalyq-tehnologiyalyq universitetining Habarshysy. (2024). «Madeni mura» baghdarlamasy ayasynda Aqtobe oblysyndaghy respublikalyq manyzy bar eskertkishtering zerttelui zhane qalpyna keltiru sharalary [Research and restoration measures of republican significance monuments in the Aktobe region within the "Cultural Heritage" program]. (In Kazakh).
11. Gylymi maqalar zhinaghy. (2022). «Madeni mura» memlekettik baghdarlamasy zhane Syr onirindegi tarikhi-madeni eskertkishterdi qorghau maseleleri [The state program "Cultural Heritage" and issues of protection of historical and cultural monuments in the Syr region]. (In Kazakh).
12. Vestnik ENU im. L.N. Gumileva. (2024). Social'no-politicheskie priority sohraneniya istoriko-kul'turnogo naslediya v Kazahstane [Socio-political priorities for the preservation of historical and cultural heritage in Kazakhstan], 3(148). (In Russian).
13. Smagulova, A., & Medeuova, K. (2025). Zhahandyq mura, ulttyq biregeilik zhane Qazaqstan: mura turaly zhahandyq talqylaular [Global heritage, national identity and Kazakhstan: GLOBAL DISCUSSIONS ON HERITAGE]. JETE – Journal of Philosophy, Religious and Cultural Studies. (In Kazakh).
14. Kong, L., Sarris, A., Polidorou, M., et al. (2025). A unified framework for cultural heritage data historicity and migration: the ARGUS approach. *Journal of Cultural Heritage*.
15. Bai, N., Nourian, P., Luo, R., & Roders, A. (2022). Heri-Graphs: a workflow of creating datasets for multi-modal machine learning on graphs of heritage values.
16. Ye, W., Zheng, T., Qi, Y., et al. (2025). ICH-Qwen: a large language model towards Chinese

- intangible cultural heritage.
17. Zandi, S. (2023). Revival of the Silk Road using AR/VR applications and its role in cultural tourism.
 18. Roders, A., et al. (2022). Participation and governance in heritage management: international perspectives. *Heritage Management Journal*.
 19. ICOMOS. (1987). Principles for the Conservation of Historic Towns and Urban Areas (Washington Charter).
 20. Spennemann, D. H. R. (2023). What Actually Is a Heritage Conservation Area? A management critique. *Heritage*.
 21. Žuvela, A., Sveg, M., & Jelinčić, D. A. (2023). Partnerships in heritage governance: public–private–community models. *Heritage*.
 22. Sustainability Journal. (2017). Securing the Future of Cultural Heritage by Identifying Barriers – Climate Risks and Cultural Heritage.
 23. Maritime Studies Journal. (2022). Steering resilience in coastal and marine cultural heritage.
 24. UNESCO. (2003). Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage. Paris: UNESCO